

Dunja BROZOVIĆ RONČEVIĆ
Zavod za lingvistička istraživanja HAZU
Ante Kovačića 5, HR- 10000 Zagreb
onoma@hazu.hr

INOJEZIČNI ELEMENTI U HRVATSKOME ZEMLJOPISNOM NAZIVLJU

U radu se upućuje na neke specifičnosti hrvatskoga zemljopisnog nazivlja, osobito u odnosu na sustave naziva u drugim slavenskim jezicima. Hrvatsko je zemljopisno nazivlje iznimno bogato i raznoliko, likovima, brojem i podrijetlom. Raznolikost je neprijeporno uvjetovana i iznimnom geografskom razvedenošću hrvatskoga prostora, dok s druge strane, inojezični elementi i njihovi toponimijski odrazi vjerno oslikavaju jezična nadslojavanja, migracije i povijesne mijene te kronološki bilježe gotovo sve slojeve različitih etnojezičnih prožimanja.

0. UVOD

Statistička obradba hrvatskog zemljopisnog nazivlja pokazuje da gotovo 80% topografskih apelativa ima toponimijkih odraza, a oko 50% hrvatskih toponima u svom imenu ima zemljopisni termin, što je znatno veći postotak nego u drugim slavenskim jezicima, a uvjetovan je iznimno razvedenom i raznolikom konfiguracijom tla na području Hrvatske. Onimizacija topografskih apelativa najčešća je naravno u mikrotoponimiji zbog semantičke jednoznačnosti pojedinih termina, čija se značenja precizno vezuju i poistovjećuju s osobinama i odlikama objekta na koji se odnose. Stoga je upravo u mikrotoponimiji teško ustanoviti kada kakav apelativ prestaje biti apelativom i postaje toponimom, jer često na apelativnoj razini te imenice u pojedinim situacijama obnašaju službu imena, odnosno apelativi preuzimaju i funkciju imenovanja, a ne samo primarnoga označivanja zemljopisnoga objekta. Što su stariji povijesni izvori, teže je ustanoviti radi li se o apelativu ili toponimu, jer se često neka imena bilježe kao termini, ali još se češće apelativi tretiraju kao imena.

U svakom slučaju, za veliku bi se većinu topografskih imenica moglo sa sigurnošću reći da su u jednoj fazi svojega jezičnog razvitka postale toponimima, gubeći pri tome svoj primarni leksički sadržaj. Mnoge su od tih imenica iščezle iz općega rječnika i danas se mogu tumačiti samo preko toponima koji su po svojoj naravi nepomični i trajno vezani uz objekte imenovanja.

Inojezični leksički elementi i njihovi toponimijski odrazi vjerno oslikavaju jezična nadslojavanja, migracije i povijesne mijene na pojedinom području. Na prostoru Hrvatske upravo ti jezični elementi kronološki odražavaju gotovo sve slojeve različitih etnojezičnih prožimanja. Opće je poznato da su imena većih rijeka i planinskih lanaca zbog svoje prostorne istaknutosti rjeđe podložna preimenovanju te stoga predstavljaju najstarije jezične relikte, dok tzv. mikrotoponimija uglavnom odražava novije jezične slojeve, podložnija je promjenama i češće prati etničke permutacije.

Najveći se dio aloglotskih apelativa, odnosno zemljopisnih termina odnosi na osobitosti obalne i otočne toponimije, odnosno toponime na granici kopno ~ more i toponimiju podmorja, manjim dijelom na one u krškom zaleđu, dok terminologija ravničarskih područja najvećim dijelom pripada hrvatskoj, odnosno slavenskoj jezičnoj baštini.

Proučavanjem slavenskog zemljopisnog nazivlja utvrđeno je da je velik dio tih termina motiviran hidronimijskim svojstvima u širem smislu, a u manjem opsegu kopnenim objektima, pa se znatno manji broj zemljopisnih termina odnosi primjerice na oronime, kod kojih se pak primjećuje znatno veći postotak nazivâ metaforičnoga postanja.¹ Neke su od tih zemljopisnih termina Hrvati donijeli sa sobom doselivši se iz pradomovine i jednostavno ih preslikali na slične objekte u novoj sredini, ali je dio tih termina stvoren ili posuđen upravo na ovome terenu kako bi se označili ili opisali objekti koje do tada nisu poznavali. U prvom se redu

¹ Sustavnim dugogodišnjim terenskim istraživanjem hrvatske primorske toponimije P. Šimunović uočio je: »da u hidronimijskoj nomenklaturi prevladavaju *termini topographici*, motivirani vrlo različitim obilježjima zemljopisnog objekta, dok u oronimijskoj terminološkoj građi kudikamo veći postotak čine *termini metaphorici*, dakle motivirani izgledom objekta, slikovnom poredbom po principu metonimije, i to najčešće nazivima za oblike ljudskoga tijela i predmeta materijalne kulture koji su bili u svakodnevnoj uporabi (ralo, krosna, razni alati, posude itd.). (Šimunović 1986: 250). J. Schütz (Schütz 1957:87) citira odlomak iz knjige K. Jirečeka "Geschichte der Serben I" (str. 63): »Ebenso wie es nach einer Bemerkung von A. v. Humboldt im Arabischen und Persischen eine Unzahl charakteristischer Benennungen der verschiedenen Typen der Ebenen, Steppen und Wüsten gibt, im Spanischen hingegen eine ausgebildete Terminologie für die Physiognomik der Gebirgsmassen, ist in den slawischen Sprachen auffallend der Reichtum für fließende und stehende Gewässer, für Quellen und Brunnen, Seen und Tümpel, Sümpfe und Moore, für Wälder, Gebüsch und Heine. Dagegen sind die gemeinsamen slawischen Ausdrücke für Gebirgsformen selten und die lokale Terminologie in den Karpaten, den Ostalpen, im Karstgebirge an der Adria und im Balkan sehr verschieden.«

to odnosi na objekte krškoga područja, koje obuhvaća velik dio današnje Hrvatske, kao i na nazivlje vezano uz more i morsku obalu. Taj nam podatak mnogo govori i o položaju hrvatske prapostojbine, koja u fizičko geografskome smislu neprijeporno nije bila na krškom području ili uz more.

Na obalnom je području, naravno, najprisutniji udio supstratnih romanskih elemenata i manji broj grčkih, koji su također uglavnom prihvaćani romanskim posredništvom, uglavnom preko dalmatskoga. Termini turskoga, odnosno orijentalnog podrijetla uglavnom su ograničeni na područja hrvatske unutrašnjosti i Slavonije, a znatno rjeđi mađarski te gotovo zanemarivi germanski odrazi javljaju se uglavnom na hrvatskome sjeveru. Izdvojenu skupinu neslavenskih topografskih apelativa čine takozvani internacionalizmi, primjerice *bifurkacija*, *fjord*, *gejzir*, *klif*, *meandar* i sl., no njih se neće posebno obrađivati jer su sasvim recentnoga postanja i u pravilu bez toponimijskih odraza.

Aloglotski su elementi u hrvatskoj toponimiji prisutni međutim ne samo kroz neslavenske lekseme, odnosno osnove, već i kroz razne derivacijske morfeme koji također sudjeluju u tvorbi onima na našim prostorima. Pritom su kod toponima uočljive različite kombinacije tvorbe, primjerice s pomoću aloglotskih sufiksa dodanih na slavenske osnove ili u obratnoj kombinaciji, no njihova tvorba nije predmetom obradbe ovoga rada.

1. NAJSTARIJI SLOJ NESLAVENSKOGA ZEMLJOPISNOG NAZIVLJA

Postotak zastupljenosti supstrata znatno je veći u toponimiji nego u općem leksiku, gdje je pak znatno brojniji postotak adstrata. Imena kao "okamenjeni" apelativi na leksičkoj razini odražavaju onaj jezični sloj u kojem su još funkcionirala kao imenice. Najstariji toponomastički leksemi pripadaju antičkomu supstratu, u najširem smislu te riječi, a njime su obuhvaćeni leksemi ilirskoga (u najširem značenju toga pojma), grčkog, latinskog, i eventualno keltskoga podrijetla. Oni se i ne mogu proučavati mimo njihovih toponimijskih odraza, čiji je areal rasprostranjenosti relativno nepredvidiv na čitavom području Hrvatske. Analiza supstratne toponimije na području povijesnoga Ilirika i Istre mora započeti od indoeuropskoga stratuma ako se želi izbjeći razina znanstveno neprovjerljivih pretpostavki. Eventualni prežitci predindoeuropskih jezika bez sumnje bi ostavili traga u toponimima, međutim, teško je identificirati imena koja bi se sa sigurnošću mogla pripisati predindoeuropskomu sloju. Za mnoge riječi koje su u određenome razdoblju povijesno-jezičnih proučavanja bivale pripisivane tzv. mediteranskomu supstratu², naknadno je uočeno da se uglavnom radi o indo-

² Teza o mediteranskom supstratu izrasla je na temelju činjenice da je zabilježen određen broj topografskih apelativa koji se javlja u indoeuropskim jezicima, u prvom redu grčkom i latinskom,

europskim ili konkretno grčkim riječima. Tako se termin *kras* ‘kamenjar, kamenit teren’, jedan od temeljnih i širokorasprostranjenih zemljopisnih termina, koji je dobro posvjedočen i u hrvatskoj toponimiji, nerijetko u literaturi pripisivao mediteranskomu supstratu (Bezlaj ESSJ II, 82), no i u tome je slučaju moguće, osobito s obzirom na raspored potvrđenih toponima, i izvođenje iz keltskoga (Matasović 1995: 97).

1.2. Poznato je da se tz. ilirski se jezični sloj može proučavati isključivo na onomastičkom materijalu i njemu se uglavnom pripisuju većina zabilježenih predrimskih imena. Neki su toponimi koji se pripisuju ilirskomu stratumu sigurno u osnovi imali topografski apelativ, u prvom se redu to odnosi na neke riječi koje su opstale do danas, a odnose se na konfiguraciju podmorja, odnosno dodira mora i kopna. No kriteriji po kojima se određuje ilirska pripadnost nekoga imena nisu jasno formulirani te se ona i nadalje uglavnom negativno određuju. Odnosno, ako se ime ne može tumačiti uz pomoć leksika znanih antičkih jezika, u prvom redu grčkog i latinskoga, ono se najčešće proglašava ilirskim. Pri tom naravno treba uvijek imati na umu činjenicu da su sva supstratna, predrimska imena koja su opstala na području Ilirika, prošla romanske jezične prilagodbe te su ih Hrvati doživjeli i preuzeli kao romanizme.³

1.2.1. Navest ću nekolicinu primjera za ilirske riječi koje bi se prema rekonstrukciji značenja trebale odnositi na zemljopisno nazivlje. Pritom treba imati na umu da riječi koje smatramo ilirskima to eventualno mogu biti samo ako tražimo *etimologia remota*, a *etimologia proxima* služi nam kako bismo lakše došli do ishodišnoga lika, što je inače u toponomastičkim istraživanjima metodološki neispravan postupak. U svakom slučaju, ilirski je apelativni leksik i nadalje velika nepoznanica. Nekolicina za koju se s određenom vjerojatnošću može pretpostaviti ilirsko podrijetlo jesu: *brina* f. ‘obala, brdo’; *čūka* f. ‘brdo, greben, uzvisina koja je s jedne strane strma, a s druge ima blagi pad’; *garma* ‘procjep među hridima’, vjerojatno posuđena preko alb. *karmë* ‘stijena’ (posuđena nakon 10. st. jer nema metateze likvida); *timor* ‘kamenjar, stijena, planina’. Sve te riječi imaju toponimijskih odraza i na hrvatskome prostoru.

ali i u neindoeuropskim (raznim semitskim jezicima te baskijskom). Kako se nije moglo sa sigurnošću ustanoviti jezično posuđivanje, pretpostavilo se da su u razne jezike šireg mediteranskoga okružja te riječi preuzete kao zajedničke posuđenice iz nekog nezabilježenoga jezika.

³ Supstratnu je ilirsku toponimiju najsvastavnije obradio A. Mayer, a pojedinim se imenima u više navrata vraćao i P. Skok, H. Barić, M. Budimir, R. Katičić, M. Križman, ali i mnogi autori nelingvisti, uglavnom arheolozi, osobito M. Suić, D. Rendić-Miočević, S. Čače i drugi. Sustavnu raščlambu pojedinih ilirskih riječi prema korpusu Skokova etimologijskog rječnika u kojem se neispravno nazivaju “iliro-tračkima”, napravio je R. Matasović (1995), tumačeći i nazive koji se ovdje obrađuju.

1.3. O općindeoeuropskom sam sloju hrvatske hidronimije, u kojem se može razlučiti nekoliko temeljnih, tzv. staroeuropskih hidronimijskih apelativa, pisala već u više navrata te se tom problemu više neću vraćati.⁴ Dovoljno je istaknuti da se taj tzv. staroeuropski hidronimijski sloj temelji na još zajedničkim indoeuropskim nazivima na vodu, tekućinu, protjecanje vode i sl. Najstariji topografski apelativi koji se odražavaju i u hrvatskim oronimima u pravilu pripadaju mlađemu jezičnoj sloju.

2. ADSTRATNI SLOJ INOJEZIČNOG ZEMLJOPISNOG NAZIVLJA

Toponimijski odrazi mlađega sloja aloglotskog zemljopisnog nazivlja imaju uglavnom predvidivu rasprostranost u rubnim zonama etnojezičkih doticaja. Slojevitost i raznolikost hrvatskoga zemljopisnog nazivlja aloglotskoga podrijetla odraz je različitih kulturoloških utjecaja kojima su Hrvati bivali izloženi doslovno sa sve četiri strane svijeta tijekom više od tisućljeća svoje prisutnosti na ovim prostorima.

2.1. Gotovo da nema grčkih topografskih apelativa za koje se sigurno može pokazati da su u hrvatski jezik, odnosno u pojedine njegove govore preuzeti izravno. Većina je grčkih riječi, osobito onih koje se odnose na more i morsku obalu prošla kroz stupanj romanskoga, najčešće dalmatskoga posredništva: *ambis*, *drmun* 'šuma', *gulaf* / *kulaf*, *igalo* 'morska obala, žal', *korallj*, *mandrač*, *pelega*, *plaj*, *ploča*, *skupio* i mlađe *školj*, *spilja*/*špilja*, *žal*, *žapalj*, te ih treba proučavati kao romanizme. Kod grčkih riječi koje su u hrvatski, odnosno češće u lokalne govore došle turskim posredništvom, radi se uglavnom o posuđenicama iz novogrčkoga, no one su znatno manje zastupljene na prostoru današnje Hrvatske. Među inima se mogu navesti *ćorfes* (m.) 'morska uvala, zaljev' < tur. *körfez* 'morski zaljev' < ngrč. κόρφος, stgrč. κορφοῦς; *jàlija* (f.) 'obala; predjel kraj mora ili vode' < tur. *yali* 'obala', što je iz grč. γιᾱλός < αἰγᾱλός (usp. alb. *jali*); *limān* (m.) 'luka, pristanište, mjesto gdje je duboka voda, zaljev', što je balkanski turcizam grčkoga podrijetla, usp. tur. *liman* 'pristanište, zaljev' < grč. λιμᾱν i dr. Općenito izravne su grčke posuđenice mnogo prisutnije u srpskom, najviše ih ima u makedonskom,⁵ a u obalnom pojasu nalazimo ih češće na crnogorskoj nego na hrvatskoj obali.

⁴ Usp. primjerice Brozović Rončević 1995a, 1995b, 1996 i 1997.

⁵ U makedonskoj toponimiji bilježimo mnoge posuđenice sasvim nepoznate u hrvatskom. Primjerice u hidronimiji: *gēren/gērenče* 'mjesto sa slanom vodom' < ngrč. γεράνω; *vris* 'izvor' (< grč. βροδισ 'izvor' i sl. Kod pojedinih se pak termina bilježi nešto drukčiji semantički razvoj, npr. *klisura* 'tjesnac među brdima kroz koji teče voda; sutjeska' < grč. κλεισούρα (vlat. clusura), dok u hrvatskome kroz klisuru ne mora uvijek teći voda.

Takve su primjerice posuđenice: *istam* (m.) / *istmo* (n.) < grč. ἴσμος; *kadija* ‘podvodni greben’ < *káda* < grč. κάδος ‘kaca, vrč’; *makarac* (m.) ‘prevlaka na početku rta’ < grč. vjerojatno μαχαίριον; *nisijsa* ‘otok’ < ngrč. νησί; usp. mak. *nisie*, alb. *nisi* itd.

Od leksema izvorno grčkoga podrijetla koje su postale standardnim i u hrvatskom zemljopisnom nazivlju treba izdvojiti u prvom redu: *klisura* (f.) ‘stijena; tjesnac, klanac’; *livada* (f.) ‘sjenokoša, polje’; balkanski grecizam (st. grč. i ngrč. λιβάδι/ov/) i *spilja*, *špilja* ‘pećina’ < grč. σπήλαιον preko ngrč. σπেলাιά, ali također vjerojatno dalmatskim posredništvom.

2.2. Na hrvatskome je području naravno najviše topografskih apelativa *romanskoga* podrijetla, a taj je sloj aloglotskih leksema i najsustavnije proučen. O njemu su u mnogobrojnim radovima pisali P. Skok, P. Šimunović, V. Vinja, Ž. Muljačić, P. Tekavčić, V. Skračić i drugi te se o toj problematici gotovo i ne može više ništa nova dodati. Toponimi romanskoga podrijetla koji u osnovi imaju topografsku imenicu odražavaju kontinuitet romanskoga etnojezičnog ili barem kulturnoga utjecaja od razdoblja antike do danas. Antički je, odnosno latinski sloj toponima doživio određeni stupanj jezičnih promjena u razdoblju aktivne uporabe dalmatskoga na hrvatskoj strani Jadrana, a mnoga su imena opstala do danas u kontinuitetu romanskoga jezičnog izričaja, osobito na području prostiranja istriotskoga jezika u Istri. Na ostalome hrvatskom, ne samo obalnom području ti su toponimi preživjeli razna migracijska nadslojavanja i kroz hrvatske prilagodne likove često opstali do danas.

Većina zemljopisnih termina romanskoga podrijetla potječe iz predmletačkoga razdoblja, o čemu svjedoče toponimi potvrđeni u starijim pisanim vrelima. Takvi su u pravilu nazivi koji se odnose na morsko dno i konfiguraciju obale kao *brak*, *lenga*, potom *plaj* ‘strma obala’, *ploča*, *seka* i dr. Mnogi su od starijih dalmatoromanskih naziva naknadno venecijanizirani te se danas često doživljavaju kao mletačke posuđenice, iako njihovi toponimijski odrazi svojim likom neosporno svjedoče o starijem postanju.⁶

Mlađi termini mletačkoga podrijetla najčešće se naravno odnose na zemljopisne objekte kojima se označuje spoj kopna i mora, te zahvaljujući stupnju kulturnoga utjecaja Venecije često u hrvatskoj obalnoj toponimiji istiskuju starije hrvatske toponomastičke apelative. Za primjer navodim *boka*, *fontana/funtana*, *grota* ‘pećina’, *lago*, *laguna*, *muntanja*, *piškera*, *ponta/punta*, *porat*, *proversa*, *riva*, *škoj*, *vala* itd., koji se svi često nalaze u obalnoj toponimiji, osobito u složenim višečlanim toponomastičkim sintagmama.

⁶ Tako starije rom. *buka* ‘morski tjesnac’ postaje pod utjecajem mletačkoga *boka*, starije *konal* ‘tjesnac’ postaje *kanal* prema tal. *canale* i sl

U svakom slučaju romanski sloj posuđenica proteže se nizom stoljeća hrvatско-romanskoga suživota te stoga nije jedinstven. Primjerice, različiti toponimijski odrazi romanskoga *mons*, *montem*, kao *Mutogras* < *Monte Grassu*, *Motokit* i *Montokuc* < *Monte Acutu* pružaju mogućnost da ih preciznom fonetskom raščlambom likova imena atribuiramo kronološki različitim stadijima romanskih posuđenica.

U sklopu sloja zemljopisnih termina romanskoga podrijetla treba istaknuti i nazive rumunjskoga podrijetla, preciznije krčkorumunjskoga i istrorumunjskoga. U hrvatskome naravno nema izravnih rumunjskih posuđenica koje se javljaju u srpskome.⁷ Na hrvatskom je području rumunjsko, ili tzv. vlaško stanovništvo bilo u pravilu nomadsko, koje kasno, u 15. st. naseljava otok Krk i otuda seli u Istru gdje su opstali do danas. Sukladno svom selilačkom načinu života, i s obzirom na činjenicu da se doseljavaju na područja gdje je već formiran relativno čvrst onomastički sustav, rumunjski sloj dolazi kao superstrat koji nije mogao ostaviti bitnijega traga u zemljopisnome nazivlju.

2.3. Sljedeći po čestotnosti pojavljivanja u toponimijskim odrazima neprijeporno je sloj zemljopisnih naziva *turskoga* podrijetla. Tu je problematiku u više navrata obrađivala Lj. Stankovska, koja je sustavno obradila tursku sastavnicu makedonskoga zemljopisnog nazivlja (Stankovska 1975).⁸ U svojoj monografiji "Die geographische terminologie des Serbokroatischen" Joseph. Schütz navodi da je među 67 posuđenica najveći broj turskih, čak 31. Međutim velik je dio njih prisutan gotovo isključivo u toponimiji Srbije ili Bosne a u Hrvatskoj zaista samo rubno i rijetko, u nekim dijelovima središnje Hrvatske i u Slavoniji. I u radovima srpskih onomastičara i dijalektologa⁹ bilježi se znatan broj topografskih leksema turskoga ili orijentalnoga podrijetla, u pravilu nepoznatih u hrvatskome, u kojem, ako su zabilježeni, uglavnom su regionalno obilježeni. Među inima to su primjerice: *aloka* 'tjesnac'; *bògaz* (m.) 'klanac' < tur. *boğaz* 'grlo, grkljan; ždrijelo, klanac'; *burget* (m.) 'jezero s vrtlozima' < *burgijati* 'vrtjeti, bušiti' < tur. *burgu* 'svrdlo'; *čājīr* (m.) 'pašnjak' < tur. *çayur*; *čevrntija* (f.) 'duboki vir, vrtlog' < tur. *çevirmek* 'vrtjeti'; *dènjiz* 'more' < tur. *deniz* 'more'; *đđl* (m.) 'jezero, kaljuža' < tur. *göl* 'jezero', balkanski turcizam; *đèrdāp* (m.) 'strmo dno neke rijeke; riječni brzak; vrtlog, vir' < turskoga *girdap* 'vrtlog, ponor' < perz. *girdāb* 'vir, opasno

⁷ To su primjerice *čarina* 'polje', *čot* 'oblo brdo', *kom* 'padina', *sürduk* 'tjesnac'

⁸ Mnogi od zemljopisnih termina turskoga podrijetla koje ona obrađuje u makedonskome su dio standardnoga zemljopisnog nazivlja, a u hrvatskome su sasvim nepoznati. Primjerice, samo u hidronimijskome nazivlju to su: *ajna* < tur. < arap. *ayn* 'izvor'; *alak* < novotur. *alak* 'izvor'; *azmak* < tur. *azmak* 'potok; lokva; blato'; *baš* < tur. *baş* 'izvor'; *čaj* < tur. *çay* 'pritok, rječica'; *čamur* < tur. *çamur* 'kal'; *dere* 'potok' < tur. *dere* 'rječica, potok'; *jar* < tur. *yar* 'vir'; *kajnak* < tur. *kaynak* 'izvor'; *k'úmče* 'cijev kroz koju teče voda' < tur. *künk*;

⁹ Usp. npr. V. Mihajlović 1970.

mjesto na moru ili rijeci, gdje vodena struja pravi vrtlog' (*Donji i Gornji Đerdap* na Dunavu); *đeriz* (m.) 'odvodni kanal, banja; odvodni potocić' < tur. *geriz* < perz. *kārīz*; *hèndek* (*jèndek*, *èndek*) (m.) 'jarak, rov; kanal' < tur. *hendek* 'jarak' < arap. *ḥandāq* < perz. *kende*; posuđenice u svim balkanskim jezicima (*Jendek*); *kàjnak* (m.) 'vrelo' < tur. *kaynak* 'isto'; *kanat* 'brdski kameniti pašnjak' < tur. *kanat* 'krilo'; *kàzan* (m.) 'kotao'; metaforički 'korito, kotlina' < tur. *kazan* perz. *podrijetla*; *kùmsal* (m.) 'pijesak, pržina; mulj' < tur. *kumsal*; *kumsaluk* (m.) < 'pjeskovito tlo, zemlja pjeskulja' < tur. *kumsalluk*; *mejdan* 'polje' < tur. *meydan* 'otvoreni prostor'; *mèra* 'polje' < tur. *mera* 'livada, pašnjak'; *muša* 'pašnjak' < tur. *müşa* < arap. *mušā* 'zajednička zemlja, pašnjak'; *orman* 'šuma, brdska šuma' < tur. *orman* 'šuma'; *sànrāč* (m.) 'mali zdenac, ograda oko bunara' < tur. *santıraç* i *santraç* < perz. *šetrenç*; *sàvak* (m.) 'odvodni kanal, jaz, jaruga' < tur. *savak* 'brana; mlinski jarak'; 'mjesto odakle se voda razvodi na razne strane, vodeno razvođe'; *šamak* (m.) 'blatno, raslinjem obraslo mjesto'; *šedrván* (m.) 'umjetni bunar u kojem voda skače uvis; vodoskok' < tur. *şadırvan* < perz. *şādirwān* 'veselo teče'; *tèkne* 'korito rijeke' < tur. *tekne* 'korito'; *tèpe* 'brijeg, brdo' < tur. *tepe* 'šiljak, brijeg' i drugi. Iako nisu postali dijelom standardnoga hrvatskog leksika, neki od tih apelativa imaju sporadično toponimijskih odraza i na hrvatskome prostoru.

Mali je broj turcizama koji barem dijalekatno pripadaju hrvatskomu zemljopisnom nazivlju. Takvi su primjerice: *ada* (f.) '(triječni) otok' < tur. *ada* 'otok'; *bàir* (m.) 'obala; brijeg' < tur. *bayır* 'brežuljak, padina', samo u dijelovima Slavonije te u Bosni te u srp. *bajir*; lik *bajer* u značenju 'strma obala, zemljište uz vodu' javlja se u Lici; *bùnār* 'duboka jama iz koje se vadi podzemna voda' < tur. *bunar*, *punar*; *čēšma* (f.) 'obzidani izvor s cijevi kroz koju teče voda; izvor; studenac' < tur. *çeşme* 'izvor, vodoskok' < perz. *čēšme* 'izvor'; *ilidža* (f.) 'toplice'; sekundarno 'topli izvor' < tur. *ılıca* 'izvor ljekovite vruće vode, toplice'; *jârak* (m.) 'odvodni kanal, potok' < tur. *ark* 'kanal'; *jâruga* (f.) 'jarak, vododerina, potok' < tur. *yarık* 'brazgotina, pukotina' od glag. *yarmak* 'rascijepiti, rasporiti'; *òluk* (m.) 'žlijeb' < tur. *oluk*, *uluk*; u Hercegovini 'plovno korito rijeke'.

Broj turskih posuđenica u hrvatskom zemljopisnom nazivlju vrlo je ograničen, a još je manji broj njihovih toponimijskih odraza, jer je hrvatski toponomistički sustav u doba provale Turaka bio već čvrsto formiran.¹⁰ Razmještaj toponimijskih odraza uglavnom je predvidiv i ograničen na rubna hrvatska područja, Liku, Zagoru, Imotsku i Sinjsku krajinu te Slavoniju. Zanimljivo je, i naravno stilski obilježeno, a uočio je to već Schütz, da u zemljopisnom nazivlju većina posuđenica iz turskoga pripada semantičkomu polju 'klanac, tjesnac'.

¹⁰ Sasvim je naravno drukčija situacija s hrvatskim prezimskim sustavom koji se formirao i dijelom ustalio upravo u doba kada je velik dio Hrvatske bio pod turskom vlasti.

2.4. *Mađarskih* je zemljopisnih termina gotovo zanemarivo malo uspjelo prodrijeti u općehrvatski leksik, osobito imajući na umu čitavo tisućljeće izravnoga susjedstva i osam stoljeća zajedničke državno-političke unije. Njihove malobrojne toponimijske odraze očekivano nalazimo prvenstveno na prostorima koji su povijesno u nekom razdoblju bivali u sastavu Ugarske, odnosno na prostorima mađarsko-hrvatskih jezičnih dodira.¹¹ Mađarski jezik, pa tako i mađarsko zemljopisno nazivlje, poznaje znatno više slavizama nego što je ungarizama u hrvatskome. Najvećim se dijelom radi o općeslavenskim leksemima koji su prihvaćeni slovačkim, hrvatskim ili srpskim posredništvom, tipa *csatorna* ‘kanal’, *mocsár* ‘močvara’ itd.

Ipak, ima dosta apelativa koji su izravno mađarskoga podrijetla ili ih se može smatrati ungarizmima, jer su bez obzira na svoje primarno podrijetlo u hrvatski došli mađarskim posredništvom. Navest ću samo nekolicinu mađarskih apelativa koji su ograničeno produktivni u tvorbi toponima na rubnim prostorima sjeverne Hrvatske, gdje se povremeno rabe i kao zemljopisni termini. Osobito se to odnosi na Baranju i područja današnje Vojvodine naseljena hrvatskim stanovništvom, u prvom redu Bačku¹²: *anta* ‘granica’ < mađ. *hant* ‘gruda zemlje’; *bereg* ‘močvara’ < mađ. *berek*; *džomba* ‘močvarno tlo, šaš u bari’ < mađ. *zsombék*, *zsombok* ‘isto’; *fok* ‘potočić, rukavac’, starije mađ. *fuk* ‘brijeg, jaruga’; *forgov* ‘pješčani otok’ < mađ. *forgó* ‘vir, vrtlog’; *gudura* ‘klanac, vododerina’ < mađ. *gödör* ‘jama, dolina’; *járák* (m.) ‘odvodni kanal, potok’ < mađ. *árok* (potvrđeno u mađ. od XI. st, a u hrv. od XIII., dakle prije dolaska Turaka, iako je riječ turskoga podrijetla, pa je poslije i izravno preuzimana; < tur. *ark* ‘kanal’; *yarık* ‘pukotina’; *lap* ‘bara, močvara’ < mađ. *láp* ‘lokva, bara’ što nije povezano s *lapat* ‘polje, komad zemlje’ što se često bilježi u Gradišću; *majur* ‘gospodarsko imanje’, *mezevo*, *mezovo* ‘oranica, polje’ < mađ. *mező* ‘polje’; *salaš* ‘gospodarsko imanje’, *siget* < mađ. *sziget* ‘otok’ (samo u toponimiji); *surduk* < mađ. *szurdok* ‘provalija, klanac; jarak, potok’ *surduka* ‘jaruga’; *turfa* ‘tresetište’ < mađ. *turfa* ‘isto’; *varoš* ‘naselje, grad’ < mađ. *város*, *váras* ‘grad’, primarno iz iran. *var* itd.

2.5. *Germanske* su posuđenice u zemljopisnoj terminologiji vrlo rijetke, osobito u usporedbi s mnogobrojnim riječima koje su iz njemačkoga ušle u kulturni leksik hrvatskoga, osobito na sjeveru i sjeverozapadu na kolokvijalnoj razini. Iako se germanski utjecaji u hrvatskoj toponimiji mogu pratiti još od konca VIII. stoljeća, radi se o manjem broju imena na prostorno znatno ograničenijem

¹¹ Hungarizme u hrvatskome sustavno je obradio L. Hadrovics 1985. Sustavniji prikaz utjecaja mađarskoga jezika na hrvatsku hidronimiju dao je Dickenmann 1966 u drugom dijelu svoje monografije o hidronimiji slijeva Save, gdje kao dodatak donosi i popis mađarskih hidronima.

¹² Usp. rad Olge Penavin: Nekoliko misli o zajedničkim imenicama koje učestvuju u formiranju geografskih imena. *Zbornik šeste jugoslovenske onomastičke konferencije*, Beograd 1987, 147-153.

području nego li što je to primjerice slučaj u Sloveniji,¹³ gdje su pak mnogi zemljopisni nazivi latinskoga, ili grčkoga podrijetla prihvaćeni u slovenski preko njemačkoga (npr. *cisterna*, *kanal*, *katarakt*, *ocean*, *sifon*, *terme* itd.) za razliku od hrvatskoga, u kojem su isti leksemi prihvaćani preko dalmatskoga, ili kod kasnijih posuđenica preko mletačkoga odnosno talijanskoga. Kao apelative germanškoga podrijetla može se istaknuti: *bâjer* (m.) ‘bara, jezero’ < njem. *Weiher* ‘malo jezero, ribnjak’, stvn. *wîwâri* < lat *vîvârium* ‘ribnjak, zvjerinjak’; *gmajna/gmajina* ‘pašnjak’ < njem. *gemeine* ‘opći, zajednički’; *graba* < germ. *graba*, *grunt* ‘zemljište, imanje’ recentna posuđenica < njem. *Grund*; *prtlog* < *pъrtъ* ‘prolaz, trajectus’ < njem. *Furt*; *šamac / šanac* (m.) ‘jarak, graba, jarak oko vojničkog tabora’ < njem. *Schanze* ‘isto’; u kajk. rječnicima i u liku *šanc*; *rît* ‘močvara, mjesto gdje raste trska’ < njem. *Ried* ‘šaš, močvarno tlo’ no tu je moguće i mađ. posredništvo.

2.6. Kod riječi kojima se pripisuje *albansko* podrijetlo treba naravno biti vrlo oprezan, jer nema suglasja u znanstvenoj literaturi o odnosu tzv. ilirskoga i albanskog. Iako i teorija o albanskome kao izravnom sljedniku ilirskoga ima neke svoje valjane argumente, pravih dokaza još uvijek nema. Neke od malobrojnih riječi koje se obično navode kao albanske svojim likom svjedoče da su u hrvatski primljene nakon 10. st. jer u njima nije došlo do metateze likvida, što bi naravno isključivalo izravno posuđivanje iz ilirskog. Tako je primjerice *karpa* ‘stijena’ vjerojatno posuđena izravno iz alb. *karmë* ‘stijena’, koja se dovodi u vezu s imenom planinskog lanca Karpatha. Ograničeni bi se utjecaj mogao očekivati u mikrotoponimiji Arbanasa u Zadru ili sporadično u enklavama u Srijemu (danas na području Srbije), gdje su se grupe Albanaca naseljavale pod najezdom Turaka. Moguće je i prenošenje preko drugih etničkih skupina, primjerice Crnogoraca u Istri te se tako istarski ojkonom *Peroj* tumači od alb. *përrúa*, rrói, (m.) ‘potok, jaruga’, što su na područje Istre donijeli crnogorski doseljenici u 16. st. i prenijeli na ojkonom, u lokalnom govoru *Peroja*.

3. ZAKLJUČAK

U skupini inojezičnih leksema u zemljopisnome nazivlju može se izdvojiti samo nekolicina koji su sastavnim dijelom standardnoga leksika hrvatskoga jezika. Među inima, to su primjerice orijentalizmi *bunar*, *jarak*, *jaruga*, *livada* i dr., od kojih su neki i vrlo plodni u hrvatskoj mikrotoponimiji. U hrvatskim govorima u Gradišću ili Molizeu, čiji su govornici napustili hrvatski prostor pred turskim nadiranjem, ti su turcizmi naravno nepoznati, a nema ni toponimijskih odraza. U Gradišću se za bunar uvijek kaže *zdenac*, za livada *senokoša*, a slično je i u

¹³ U slovenskome je nazivlju utjecaj njemačkoga znatno zamjetniji pa se javlja mnogo veći broj leksičkih posuđenica u toponimiji, od kojih su neke vrlo stare, a neke sasvim recentne.

Molizeu gdje se za bunar rabe romanizmi *funda* i *puč*. I iz ovako sažeto prezentirane građe razvidno je u kojoj su mjeri toponimi tvoreni od zemljopisnoga nazivlja važni pokazatelji migracijskih kretanja i svjedočanstvo jezika s kojima je hrvatski stoljećima dolazio u dodir.

LITERATURA:

- Bezljaj, France ESSJ: *Etimološki slovar slovenskega jezika*, SAZU, Ljubljana.
- Dunja Brozović Rončević 1995a: Staroeuropska hidronimija. *Filologija* 24-25, Zagreb, 81-86.
- 1995b. Iz istarske hidronimije. *Folia onomastica Croatica* 4, Zagreb, 19-30.
- 1996: O sinonimnim indoeuropskim korijenima u hidronimiji. *Suvremena lingvistika* 41-42, Zagreb, 95-101.
- Hrvatska hidronimija u slavenskom i tzv. staroeuropskom okružju, *Croatica*, 45-46, Zagreb, 1998, 35-55.
- Dickenmann, E. 1966: Studien zur Hydronymie des Savesystems, Band I – II; Heidelberg, 1966.
- Hadrovics, László 1985: *Ungarische Elemente im Serbokroatischen*. Köln-Wien.
- Matasović, Ranko 1995: Skokove “ilirke” etimologije, *Folia onomastica Croatica*, 4, Zagreb, 1995, 89-101.
- Mihajlović, Velimir 1970: Prilog rečniku srpskohrvatskih geografskih termina. *Prilozi proučavanju jezika* 6, Novi Sad, 153-181.
- Schütz, Joseph 1957: Die geographische Terminologie des serbo-kroatischen. Deutsche Akademie der Wissenschaften zu Berlin. Veröffentlichungen des Instituts für Slawistik. Herausgegeben von H.H. Bielfeld. Nr. 10. Berlin Akademie Verlag 1957.
- Stankovska, Ljubica 1975: Turškata geografska nomenklatura vo makedonskata toponimija. *Makedonski jazik* 26, Skopje 1975, 191-192.
- Šimunović, Petar 1986: *Istočnojadranska toponimija*, Split : Logos.

Foreign elements in Croatian geographic terminology

Summary

Croatian geographic terminology and related toponyms plays a specific role within the context of toponymic systems of other Slavic languages. The complex stratification of Croatian toponymy is the result of accumulated onomastic strata characteristic of various ethnolinguistic groups found in present-day Croatia. This phenomena is also a reflection of various types of linguistic interpenetration and centuries of coexistence of Croats and other ethnolinguistic groups.

Ključne riječi: hrvatska toponimija, zemljopisno nazivlje, inojezični utjecaji, jezici u dodiru

Key words: Croatian toponymy, geographical terms, foreign elements, language contacts